

ADAM AF BREMEN – ETNOGRAF ELLER SPINDOCTOR?

I antikken og middelalderen florerede fantasifostre i rejselitteraturen og historiebøger. Også Adam af Bremen er fascineret af disse vanskabte barbarer, som han skildrer i sin bog "Beskrivelse af øerne i Norden" fra ca. 1075.

Adam af Bremen og hans værk

Magister Adam af Bremen var knyttet til Domkirken i Bremen som leder af Domsolen. Han er især kendt for sin bog "Beskrivelse af øerne i Norden" fra ca. 1075, der indgår som et tillæg til tre-bindsværket "De hamburgske ærkebiskops historie".

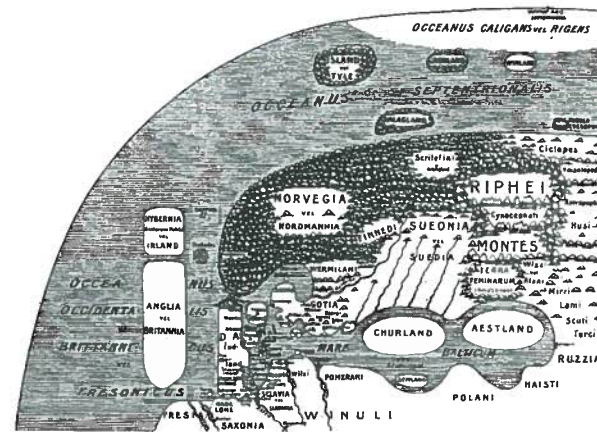
Adam af Bremens beskrivelser af øerne i Norden er vigtig, fordi det er stort set det eneste bevarede skrift, der udførligt og i sammenhængende form behandler forholdene i Norden, indtil Sven Aggesen i slutningen af 1100-tallet skriver en "Kortfattet historie om Danmarks konger", og Saxo Grammaticus omkring år 1200 afslutter sit 16 bind store væk om "De danskes bedrifter" ("Gesta Danorum").

Adam af Bremen har rejst i området og besøgt i hvert fald Hedeby og Birka, interviewet den danske konge Sven Estridsen flere gange, talt med vidner til begivenheder, trukket på arkivesædets arkiver og har efter bedste evne inddraget mundtlige beretninger fra nær og fjern samt flittigt læst især antikke beskrivelser og historiebøger. Men i flere tilfælde må Adam dog erkende, at kilderne er mangelfulde.

Adam af Bremen er den mest udførlige og i visse tilfælde den eneste kilde til indre politiske forhold i Norden i den sene vikingetid. Desuden er han en meget brugt kilde til hedenskaben i Norden. Det er derfor vigtigt at finde ud af, hvor meget vi kan stole på Adam af Bremens beskrivelser. For at få et begreb om det, må vi se på værkets tilblivelsessituation.

Adam af Bremens politiske engagement

Adam af Bremens "Beskrivelse af øerne i Norden" er et politisk kampskrift, som har til formål at understøtte Hamburg-Bremens krav på kirkelig overhøjhed over de nordiske områder i konkurrence med indflydelsen fra England. Adam argumenterer for, at de nordiske lande historisk set har hørt under ærkebispens af Hamburg-Bremens interesse-
sære, og derfor skal de biskopper, som skulle virke i Danmark og i

Sverige, udnævnes af ærkebiskoppen i Hamburg. Harald Blåtand, der indførte den tyske katolske kristendom i Danmark, er derfor den store helt, hvorimod sønnen og efterfølgeren, Svend Tveskæg, der i stedet hentede præster og biskopper fra England, er den store skurk og beskrives som hedning og kristen-forfølger.

At kampen mod den engelske indflydelse var alvorlig ment, kan ses af de midler, ærkesædet greb til for at forsvare retten over Norden: Ærkebiskoppen tog i begyndelsen af 1020'erne biskop Gerbrand af Roskilde til fange, da han rejste fra England til Danmark; Gerbrand var bispeviet i Canterbury, og Knud den Store overvejede at udnævne ham til ærkebisp i et selvstændigt dansk ærkebispedømme med hovedsæde i Roskilde. Gerbrand blev først sluppet løs, da han lovede at være ærkebispens "hørig og lydig i fremtiden".

Der var megen politisk og økonomisk magt forbundet med kirken som organisation, og derfor var det vigtigt at have kontrol med udnævnelsen af topfolkene, biskopperne, i den hierakiske organisation, som den katolske kirke var. Ærkesædet i Hamburg-Bremen var under den tyske kejseres overhøjhed, og Svend Tveskægs og Knud den Stores udpegning af engelske biskopper skal utvivlsomt ses som et træk, der skulle modvirke den tyske kejseres indflydelse i Norden.

Etnograf eller spindoctor?

For at få Hamburg-Bremens krav på overhøjhed til at tage sig legitimt ud, underspiller Adam alt, hvad der er ikke-katolsk kristendom og benævner alle ikke-katolske som hedninge:

Det er svært at trænge ind i mønternes symbolverden. Hedeby-mønten fra 800-tallet med et "hus" er et godt eksempel. Specialist i mønter fra vikingetiden, professor Brita Malmer, tolker det som et "hus omgivet af slyngende orme" (Malmer 2000, side 105) og forudsætter, at vikingerne var hedninge. Søren Nancke-Krogh mener, at vikingerne var dybt inde i den kristne symbolverden. I Det nye Testamente nedbryder Jesus jødernes tempel og bygger et nyt op på tre dage, ikke som en jordisk bygning, men som "mit legemes tempel". I det lys er "huset" Kristustemplet, Det himmelske Jerusalem, og slangerne "Satansslanger".

I forlængelse af Åke Hyenstrands kristne tolkning af Sparlösa-stenen (se tekst 21) kan huset her ses som "det himmelske Jerusalem over menighedens frelsende skib" (Nancke-Krogh 1991, s. 92). Denne tolkning underbygges også af de mange kors på stenen (se side 127). Men ser man bort fra dem (!) og fastholder en nordisk mytologisk vinkel, kan det også være "Valhalla".

"Den romersk-katolske kirke har konsekvent forsøgt at undertrykke andre kristne indslag i Norden end dens egen tradition. Især afspejles dette hos Adam af Bremen, som helt åbenlyst ligestiller hedninge med visse kristne. Når Adam taler om hedningetemplet i Gamle Uppsala er det sandsynligvis en østkristen kirke, som der sigtes til" (Rhodin og Gren, se tekst 8 og 18).

Adam af Bremens historieskrivning indgår imidlertid også i en anden – og større – samtidig politisk kamp. En kamp som forskningen hidtil ikke har været opmærksom på. Det drejer sig om den såkaldte investitur-strid mellem kejseren og paven. Det vil sige, hvorvidt det var kejseren eller paven, der havde retten til at udnævne biskopper. Ifølge germansk retsopfattelse var det fyrsten, der overrakte hyrdestav og bispering til biskoppen, der på sin side sværede lydighed over for fyrsten. Paven bekæmpede denne tradition og krævede "Kirkens frihed" for verdslig indblanding og hævdede sin uindskrænkede overhøjhed over kirken og over hele verden, herunder over fyrsterne. Argumentet var, at fyrsterne havde deres autoritet fra Gud via Guds stedfortræder her på jorden, nemlig paven. I denne strid er Adam og hans historieskrivning på kejserens side, imod paven, uden at det dog fremgår direkte af hans tekst. En svensk historiker, Henrik Jansson, nærlæser i sin doktordisputats fra år 1998 Adams skildring af den hedenske kult i Uppsala og konkluderer, at skildringen ikke er en øjenvidneberetning eller en gengivelse af en øjenvidneberetning, men en ren konstruktion, der skal læses som en allegorisk fordømmelse af pavens ukristelige, lastefulde livsførelse. Henrik Jansson mener også at kunne konkludere, at Adam beskriver og fordømmer en kætterkristen praksis hos vikingerne. Hvis denne tolkning holder, så er skildringen af den hedenske kult altså i virkeligheden storpolitisk "mudderkastning".

Henrik Jansson er ikke den første historiker, der har tvivlet på vidneværdien af Adams detaljefyldte skildring af den hedenske praksis, men han er den første, som helt fratager beretningen værdi som kilde til den førkristne kult. Andre, som f. eks. den svenske religionshistoriker Anders Hultgård, konkluderer efter en indgående analyse af Uppsala-skildringen, at hvis vi ser bort fra retorikken og polemiske skabeloner, visse misforståelser og bevidste tilretninger af meddelernes beretninger, så "ejer vi i Adams notitser om Uppsalakulten en værdifuld religionshistorisk kilde [...] Med undtagelse af en del detaljer, som vedrører selve kulten, bærer Adams notitser troværdighedens præg. Det som denne kilde kortfattet formidler om svearnes fornem-

ste kultplads (offerfester hvert 9. år, dyrkelsen af Odin, Thor og Frej som de store guddomme, en hellig offerlund, rituelle måltider, offer-sange og en kultbygning, red.) giver tilsammen et glimt af gammel-skandinaviske religion i Uppland i vikingetidens slutning".

På trods af en positiv konklusion er der altså også her udtrykt ganske mange forbehold over for troværdigheden af Adams beskrivelse.

Men hvis vi forkaster troværdigheden af Adams beretning, så bortfalder meget af det, vi tror at vide om den nordiske hedenske kultudøvelse, for Adams beretning har været lagt til grund ved fortolkningen af mange arkæologiske fund.

Er Adam af Bremen så helt fuld af løgn? Nej, det kan man ikke konkludere, men han udvælger, omformer og fortolker begivenheder for at få dem indpasset i en klassisk, kristen skabelon – hans hensigt, og hans sandhed, er en anden end blot at gengive begivenheder, som de konkret foregik. Han skildrer en kamp mellem det gode og det onde, mellem Guds rige og djævelens rige, og for Adam er det ærkebispesædet i Hamborg-Bremen, der varetager Gudsrigets interesser, og alle, der modarbejder det godes interesser, følger djævelens vej.

"Den gode" og "den onde" konge til diskussion

Som nævnt kommer Adams skildring af historien som kampen mellem det gode og det onde til udtryk i hans forhold til kongerne Harald og Svend. Adam betragter kong Harald som en god konge; denne "vor Harald, som var den første, der påbød danerfolket kristendommen og fyldte hele Norden med præster og kirker". Med andre ord: Ærkesædet Hamborg-Bremens mission har været en succes. I forlængelse heraf skildres Haralds søn, Svend Tveskæg, som "grusom og troløs", fordi han ikke var enig i faderens politik og gjorde oprør mod ham (se tekst 19).

Men historiens gang afhænger af øjnene, der ser.

En forklaring på "kongemordet" kunne være, at Harald betragtede Svend som en rival til kongemagten. Munken fra St. Omar skriver i "Gesta Cnutonis", at Svend "voksede [...] dag for dag i folkets kærlighed" (se tekst 20).

Saxo har en lidt anden forklaring, nemlig at Svend blev samlingspunkt for en stigende utilfredshed med Harald, der med sine prestigebyggerier og monumenter, trelleborgene og Jellingestenen, gjorde livet surt for ledingsflådens mandskab. Desuden var Harald "gunstig stemt mod kristendommen".

I "Books of Kells" – med evangelieillustrationer fra 800-tallet – ses den samme hus-legeme-Kristus-struktur. Kristi legeme som det nye Jerusalemtempel kunne være de kætterkristnes – herunder vikinger – argument mod kirkebygninger og forklaringen på de tidlige kristne gravpladser uden kirke.

Detalje fra Sparlösa-stenen fra Uppsala (ca. 750-800): Fem kristne kors – ikke den katolske kirkes latinske kors, men lige-armet græsk-byzantinske kors. Under korsene ses en mand med oprakte tilbedende arme.

Sparlösa-stenen tolkes normalt i en hedensk sammenhæng – trods de kristne kors. Først i begyndelsen af 1990'erne anlagde arkæologer en kristen vinkel på stenen. Meget taler for at inspirationen til stenen ikke kommer fra vest: England eller syd: Frankeriget, men østfra. Rytteren nederst i feltet har en meget karakteristisk hue på. Den fremadrettede spids tyder på påvirkning fra hunnerne, og det nedhængende bånd på inspiration fra Iran.

Endelig er der den mulighed, at Harald ved at gå over til katolsk kristendom kom i opposition til dyrkerne af den gamle asa-tro og de kristne, der allerede var i Norden: Sven Aggesøn angiver to årsager: Hærens utilfredshed (som også nævnt hos Saxo, der måske har skrevet af efter Aggesøn?) og oprør på grund af den nye indretning af gudstjenesten!

Hvis danskerne går fra hedenskab til kristendom, ville Sven Aggesøn så specielt hæfte sig ved en ny indretning af gudstjenesten? Betyder det, at mange danere med Haralds dåb blevet tvunget ind i en anden form for kristendom, hvor det afgørende nye især var gudstjenesten og dens forløb? (Tolkningen skal tages med varsomhed, for Sven Aggesøn beretter også, hvorledes Harald forkastede "hedenskabets smudsigheder" og i stedet "tilbad Kristi kors").

Uppsala – hedensk eller kætterkristen kultcenter

Den svenske forsker Åke Hyenstrand har fra en lidt anden vinkel sat spørgsmålstegn ved den traditionelle opfattelse ud fra en analyse af den imponerende billedsten fra Sparlösa (se ill.). Åke Hyenstrand tolker billedstenen i forlængelse af den traditionelle opfattelse af vikinernes før-kristne gudetro for så efterfølgende at tolke stenen ud fra den antagelse, at den er skabt i et kætterkristen miljø i 700-tallet (se tekst 21).

Den danske arkæolog Søren Nancke-Krogh er på linie med denne sidstnævnte tolkning i sin bog "Shamanens Hest", hvor han trækker nogle linier bagud til en østlig kristendom forskellig fra den sydlige katolske kristendom.

Billedstenen fra Sparlösa er bl. a. interessant i en Uppsala-sammenhæng, fordi det er første gang at kultpladsbetegnelsen "Uppsala" kan påvises i Norden – og det sammen med kristne kors.

De to forfattere lægger således op til, at vikingerne var kristne, eller i hvert fald at nogle af dem var det. Hvis vikingerne var kristne, hvilken slags kristendom er der så tale om?

Ligeledes kunne man spørge: Hvorledes kan det gå til, at vi på den ene side ifølge Adams skildring finder en monumental hedensk kultplads i Uppsala, samtidig med at "Uppsala" optræder på et klart markeret kristent monument fra 700-tallet?

BYGGESTEN I DEN NATIONALE IDENTITET

Saxo's ideologiske projekt

På en gotlandsk runesten står der:

"Vater (?) og Hallgair rejste stenen efter Helge, deres fader. Han for vestover med vikinger"

Desværre er der ikke en nærmere angivelse af, hvor vikingerne drog hen, men vi fornemmer ud fra den korte indskrift, at det ikke er uden en vis stolthed, at vikingerne omtaler sig selv som vikinger. Det er sjældent at finde en runesten, hvor vikingerne omtaler sig selv som vikinger. Derfor er det uklart, hvad ordet egentlig betød i samtiden, og hvornår og hvordan det er opstået. Men efter vikingetiden forsvinder det ud af det aktive ordforråd i Danmark.

Kun Ludvig Holberg og et par andre 1600- og 1700-tals forfattere bruger ordet "viking" (i omtalen af norske forhold), men ellers skal vi helt frem til 1800-tallet og romantikkens dyrkelse af fortiden, før "viking" træder ind i de aktive ords rækker. Det betyder ikke, at vi først blev optaget af vores fortid med romantikken, men indtil da var fokus rettet mod oldtiden i almindelighed, herunder sagntiden. Vikingetiden var altså endnu ikke udskilt som en særlig tid.

Allerede middelalderens store historieskriver Saxo, der omkring 1200 skrev "Gesta Danorum" (latin: danernes bedrifter) – en danmarkshistorie i 16 bind – har et ideologisk sigte med sine "vikinger": Han vil give danerne en historie fra deres tilblivelse og op til nutiden set i lyset af deres urokkelige kamp imod indlemmelse under fremmed herredømme – først og fremmest Det Tysk-Romerske Rige.

Saxos perspektiv er klart anti-tysk. Det er også på den baggrund, at Grundtvigs fordanskning af Saxos værk kommer til at spille en stor rolle under de dansk-tyske stridigheder i 1800-tallet. Saxo blev folkelæsning. Hans popularitet fik yderligere næring gennem tyskernes besættelse af Danmark under 2. verdenskrig, hvor hans syn på Det Tysk-Romerske Rige blev overført på Hitler-Tyskland. I nyeste tid har især modstandere af EU trukket veksler på Saxos anti-tyske holdning, der udlægges som en anti-europæisk-union holdning.

Forestillingen om national identitet i kraft af en fælles fortid slår for

KAPITEL 18

Nationalopdragelse, mytologi og historie hører sammen – og her spillede kunsten en afgørende rolle som en visuel formidler af myter og historie. I 1812 skrev teologen Jens Møller bogen "Om den nordiske Mythologies Brugbarhed for de skønne tegnende Kunster". Måske har den nationalromantiske maler J. L. Lund ladet sig inspirere af bogen inden han malede "Christendommens indførelse i Danmark" i 1827. Målet var at fremme "almeenaand og Fædrelandsskærlighed" – og her var "Nationalopdragelsen betragtet det virksomste Midde", som historikeren skrev.